

16. Yüzyılın Sonunda Osmanlı İktisadi Tasavvurunun Sınırları

Cemal KAFADAR, When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century¹, Doktora Tezi, McGill Üniversitesi, Kanada 1986.

Mustafa İNCE*

Günümüz Osmanlı tarihçiliği, son çeyrek yüzyıllık süreçte, arkasında çok güçlü bir gelenek birikimi olan “çöküş paradigmasını” tersine çevirmiş bulunmaktadır. Kanuni devrinin sonu itibariyle oluşmaya başlayan çöküş ve ıslahat/reform literatürünün bugün her yönüyle “çöktüğünün”, (diğer bir ifadeyle çöküşün çöktüğünün) en iyi göstergesi olarak, günümüz Osmanlı tarihçilerinin zihinlerini, bu tartışmaların bir sonraki evresi olan “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme/Periyodizasyon” sorununa, ve bunun nasıl olması gerektiği ile alternatif dönemlendirme arayışlarına yoğunlaştırmaları gerçeği zikredilebilir. Bu sonucun alınmasında özellikle ‘90’lı yıllarda sayısı gerek yurtiçi ve gerekse de yurtdışında büyük artış gösteren monografik çalışmaların katkısı büyük olmuştur. Kafadar’ın çalışması bu itibarla harareti çöküş tartışmalarının henüz devam edegeldiği bir zamana tekbül etmektedir.

Bu çalışmada Kafadar’ın iki temel amacı bulunmaktadır. İlki, Osmanlı toplumunun 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan entellektüellerinin/tarihçilerinin ta-kıntılı bir sıklıkla dile getirdikleri “çöküş” iddiasının doğruluğunu araştırmaktır. Çöküş literatürü Osmanlı entelektüel hayatında modern dönem tarihçilerini bile etkileyecek tartışılmaz konumunu nasıl elde etmiştir? (s. 6).

Çöküş literatürünün kurucuları arasında iki önemli isim Âlî ve Selanikî’nin daha sonraki nesillere etkileri çok büyük olacaktır. Kafadar özellikle bu iki tarihçinin eserlerini dikkate alarak, etraflarındaki sosyo-politik dönüşümü nasıl yorum-

1 “Para Çiğ Tanesine Döndüğünde ve Sarraflar Gölgelelerin Hırsız Olduğunda: 16. Yüzyılın Sonunda Osmanlı İktisadi Tasavvurunun Sınırları”.

* İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Araştırma Görevlisi.

ladıklarını ve bunun sebeplerini nelere bağladıklarını öğrenmek istemiş, bunu yaparken de bu tarihçilerin dönüşümün iktisadi yönüyle ilgili gözlemlerine dikkati çekmiştir, ancak tüm bunlar toplumun içinden geçtiği büyük dönüşümün izlerini süren bir genel çerçevede ele alınmaktadır.

İkinci amaç da Osmanlılara karşı çok eskiden beri beslenen bir peşin hüküm olan “Osmanlıların iktisadi konulardaki son derece bilgisizlikleri” tezinin yeniden sorgulanmasıdır.

Kafadar’ın Osmanlı tarihinin ötesinde ele aldığı yan bir sorunsal/tema olarak modernlik öncesi tarihler/kroniklerdeki iktisatla ilgili bölümlerin peşinen, başarsız/yüzeysel veyahut naif iktisadi yorumlar “olamayabilecekleri” iddiasını görmekteyiz. Ancak, Âlî ve Selanikî gibi birçok Osmanlı entelektüel mali bürokrasiden gelmelerine rağmen, niçin parasal ve mali problemlere değinirken iktisadi bir analize girişmemişlerdi? (s. 12).

Kafadar günümüz tarihçilerinin sözkonusu kroniklerin yetkin bir tahlilini henüz yapmadıklarını ifade ettikten sonra, bu tarihlerin sebeplerden ziyade belirtilerle ilgilenmekle ve sistematik olmamakla itham edilemiş oldukları gerçeğine dikkat çeker. Osmanlı tarihçisinin asıl görevi tarihçilerin gözlemediği bozuklukların temeline inmek olmalıdır. Modern Osmanlı tarihçisi Osmanlı tarihini içine hapsedildiği dar çerçeveden çıkarıp dünya ölçeğinde değerlendirmelidir. Bu nedenle, kendisi örneğin Avrupa’da taşış uygulamamından örnekler getirerek Osmanlıların bu konuda yalnız olmadıklarını ortaya koyar.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Biz de bu tanıtımda bu bölümlerin sıralamasını takip ederek değerlendirmemizi yapacağız.

I. Bölüm

Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gelişimi

Birinci bölüm 15. ve 16. yüzyıl tarihyazıcılığının genel bir değerlendirmesini amaçlamaktadır. 16. yüzyıl için Mustafa Âlî’nin *Nüshatü’s-Selâtin*, *Künhü’l-Ahbar*, Selanikî’nin *Tarih-i Selanikî* ve Seyyid Lokman’ın *Şehname-i Ali Osman* adlı eserlerinden yararlanarak, Osmanlı çöküş bilincinin kökenlerine inmeyi tasarlamaktadır. Bunlara ek olarak Sinan Paşa’nın III. Murad’la yazışmaları ve Hasan Kâfi el-Akhisarî’nin *Nasihatname*’si ise adı geçen üç tarihin argümanlarını desteklemek üzere seçilmiştir.

Kafadar 15. yüzyıl tarihçilerinin temel eleştirisinin, devlet aygıtının İran-Yakın Doğu devleti formunda merkezî bir bürokratik imparatorluk yapısına dönüşümüne yönelik olduğunu tespit etmektedir. 15. Yüzyıl kronikleri uç savaşçıların değerlerini ve fiillerini onaylarken Yakın Doğu devlet geleneğini eleştirir. Bu durum mali sahada devletin gelir kaynaklarını artırmak için sistemli bir şekilde “fiskalizm”e yönelmesinde tezahür etmektedir.

Kronikler tarafından verilen ilk fiskalizm örneği her ikisi de ulema/medrese kökenli olan Çandarlı Kara Halil ve Rüstem Paşa’ların dahliyle uygulamaya konan

“Pençik Oğlanı” vergisidir. Diğer bir mali yenilik, yine medrese kökenli devlet erkanı tarafından uygulamaya konan “tashih-i sikke”dir. İlk kronikler, sultanın idari gücünün artmasını/merkezleşmeyi ve ahlâki çöküntüyü, fiskalist politikalara ve ilk devirlerde daha çok uç beylerinin etkin olduğu eşitlikçi bir beylik olan Osmanlı’nın sonraları tamahkâr bir medrese ve devşirme kökenli sınıfın eline geçmesine bağlıyordu.

Hükümdarın güçlü bir hazinesinin olmasını salık veren İran devlet anlayışının tersine, servet ve meta biriktirmek ilk devir kroniklerinin şiddetle karşı olduğu bir husustu, çünkü iyi hükümdar malı biriktirmez, dağıtırdı. Bu da büyük imar faaliyetleri ya da vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. Kısacası erken Osmanlı tarih yazıcılığı fiskalist uygulamalara oldukça katı bir şüphecilikle yaklaşmaktadır.

Ulema ve devşirme kökenliler tarafından idare olunan ve yeni yeşermekte olan güçlü merkezîyetçi yapı karşıtlığı gözönüne alındığında, bu ilk kaynakların uç beylerinin ve dervişlerin bakış açılarını temsil ettikleri açıktır.

Ancak, 16. yüzyıl tarihlerinde gerek içerik ve gerekse de şekil açısından büyük bir değişim gözlenmektedir. 16. Yüzyıl Osmanlı tarihçileri ağır bir çöküş hissi taşımaktaydılar. Kişinin yaşadığı çağdan şikayeti, Osmanlı edebiyatında müstakil bir yazı türü olarak bile değerlendirilebilir. Ancak, 16. yüzyıl tarihçileri servet ve iktidardan kaynaklanan soyut ahlâki değerlerdeki erozyondan şikayetçi olan daha önceki tarihçilerden farklı olarak gayri şahsi ve somut olayları örnek gösterebiliyorlardı.

16. Yüzyıl tarihçileri büyük oranda Yakın Doğu devlet geleneği üzerine bina edilen Osmanlı Devleti’nin düzenini sorgulamıyor ancak ondaki sapmalara dikkat çekiyordu. Kadim Yakın Doğu ve Helenistik dünya geleneklerinden *daire-i adalet*, ve toplumun dört sınıfa ayrılması gibi bugün Osmanlı klasik düzeninin karakteristikleri olarak addettiğimiz birçok unsur bu dönemde devralındı.

Bunlardan biri de, bu çalışma için önemli bir kategori olan “iktisat”tır. Eski Yunanca bir kelime olan ve Osmanlı’dan önce İslam düşüncesine ahlâkın bir alt konusu olarak giren “oikonomikos” (ev idaresi) ve “tedbirü’l-menâzil” olarak tercüme edilen disiplinin Osmanlı entelektüelleri ve idarecilerince bilindiğini ifade eden Kafadar’ın, bu tanıtım boyunca *economy/economics* kelimelerinin karşılığı olarak kullanacağımız “iktisat” kelimesinin tarihî seyri hakkında “iştikaki” bir bahis açması, 2000’li yıllarda artık iktisat yerine ekonomi kelimesini kullanmayı tercih eder hale gelen Türklerin zihin haritalarını göstermesi bakımından aydınlatıcı olabilir kanaatindeyiz.

II. Bölüm

Dirhem ve Dinar Meselesi

16. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ordusu uzun ve neticesiz savaşlar sonucunda yorgun düşmüş, orduda sayısı hızla artan paralı askerlerin maaşlarını ödemedi zorlanan hazine de sık sık tağşişe başvurmak zorunda kalmıştı. Ne var ki bu

kârlı gelir kaleminin bedeli daha ağır ödeniyordu. Düşük değerli/kalb paraları almak istemeyen askerler isyana kalkıp sultanın en güvendiği devlet adamlarından Rumeli Beylebeyi Mehmet Paşa'nın idamını istiyor ve bunda başarılı oluyordu (1589).

Birçok asker, askerî disiplini bozan ticarete giriyor ve yahut geleneksel asker kaynağı olmayan kesimlerden orduya yazılmalar oluyordu. Mali ve askerî problemlerden ileri gelen sorunlar şehirlerdeki kalabalıkları etkilemekle kalmıyor, "Celali İsyanları" ismini alacak olan kırsal bölge insanına da sirayet ediyordu. Tüm bunlar müslümanların kıyameti bekledikleri hicri 1000. yılın yıldönümüne tekbül edince, toplumdaki tansiyon daha da atıyordu.

Siyasi olaylar tarihçilerin ilgisini çeken asıl konular olmakla birlikte, yukarıda da sıralanan, 16. yüzyılın sonunda yaşanan uzun savaşlar, hazinenin yetersizliği ve tağşiş de gözden kaçmıyordu. Âli ve Selanikî, Beylerbeyi olayı üzerine özellikle eğilmişlerdir.

Nitekim tağşiş yada tashih-i sikke devletin kuruluşunun ilk günlerinden beri özellikle savaş zamanlarında az rastlanan bir olay değildi. Fatih'in ilk tahta çıkışındaki icraatlarından biri tağşişti, ancak ikinci çıkışında bu fiskalist uygulamayı sistematik bir hale getirdi. Fatih devrinde akçe 1451'den 1481'e dek gümüş içeriğinin %30'unu yitirmişti. Fatih gibi mutlakiyetçi zihniyete sahip bir padişah için güçlü bir hazine, hükümdarın bağımsızlığı, kendisine doğrudan bağlı paralı bir kul ordusu, ve ayrıca hazine için ek bir gelir kaynağı manasına geliyordu (s. 53). I. Süleyman devrinden itibaren Osmanlıların ateşli silahlar üzerine daha fazla eğilmeleri, tımarlı sipahilerin yerlerini kapıkulu askerlerine bırakmalarına yol açtı, bu da hazine üzerindeki baskıyı artırdı. Bu baskı yüzyılın ikinci yarısında daha da derinden hissedilmeye başladı.

1560'lardan sonra Osmanlı maliyesinin içine yuvarlandığı derin bunalımın boyutlarına dikkat çekmek için Kafadar 1580'lerin başına kadar yerleşmiş bir adet olarak devam ettirilen, her mali yılla ilgili bir yıllık muhasebe kaydı tutma uygulamasını terke işaret eder.

1588'de maliyeyi düzeltmek için konan "resm-i tashih-i sikke" karşı tepkiyi Yenicilerin isyanı ile görmüştü. İsyân 1586 devalüasyonuna duyulan tepkinin bir ürünüydü. Devalüasyonla altın cinsinden gerçek gelirleri yarıya inmiş bulunan askerler bunun üstüne bir de ek vergi konunca isyana kalktılar. Divan'a baskın yapan asilerin talebi üzerine Sultan para reformunu yürüten Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın idamını onaylamak zorunda kaldı.

Olayın etkisi kıyameti bekleyen tarihçiler tarafından daha da derinleştirildi. Âli'ye göre Divan'ın basılması daha önce görülmemiş bir saygısızlıktı. Bu olaydan sonra kulların önemi daha da artmış, bu da sultanın ve merkezî idarenin gücünü azaltmıştı. Aynı zamanda bu ikilem reform literatürünün ana temasını teşkil etmeye başladı.

Bu olaydan çok önce 1581'de başlayıp 1586'ya dek yazdığı *Nüshatü's-Selatin* adlı risalesinde Âli, Osmanlı literatüründe ilk defa bir para krizine dikkat çeker.

Ancak bu eser iktisadi olmaktan ziyade siyasidir. Âlî'ye göre para siyasi otoritenin simgesidir. Selaniki ise para krizini uzun İran savaşlarıyla ilişkilendirmekle kalmaz, enflasyonun tetikleyicisinin Batı'dan değil Doğu'dan gelen düşük değerli para olduğunu da iddia eder. Batı'dan Osmanlı ülkesine akan altın/gümüş olgusu hakkındaki bilgilerimizi gözden geçirmemizi gerektiren bu iddia, maalesef tarihçilerin dikkatinden kaçmış bulunmaktadır.

Tarihlerde akçenin prestijinin ve değerinin düşmesinin sebebi maliye bürokratlarının dışındaki kişilere, örneğin sarraflara ve kalpazanlara bağlanırken, hükümet paranın değerini sabitlemeye isteksiz görünmekle suçlanıyordu. Masraflı savaşlar, kul askerlerin sayısının artması, sultanın tamahkârlığı ve ailesinin artan masrafları bu isteksizliğin arkasındaki neden olarak gösteriliyordu. Nitekim bu sebepler daha sonraki reform literatürünün sıklıkla tekrarlanan olumsuz unsurlar listesinden düşmeyecekti.

Tarihçilere göre parasal çalkantının temel sebebi hükümetin tashihteki başarısızlığından ileri geliyordu. Geç 16. yüzyıl kroniklerinin ana eleştiri konusunu siyasi otoritenin, iktisadi meselelerin Osmanlı toplum hayatındaki sürekli artan etkisini azaltamaması olduğunu ifade eden Kafadar, bu iddiasının tartışmasını bir sonraki bölüme bırakmaktadır.

Âlî ve Selaniki'nin tartışma ile ilgili görüşlerini yorumlayan Kafadar, tarihçilerin iktisadi konularda bilgisiz ve gerçeklerden uzak olmaları bir tarafa, bu konularda düşünmeye, fikir üretmeye ve yazmaya istekli olduklarının çok açık olduğunu ifade eder (s. 107).

III. Bölüm

Fiyat Devrimi ve Fiyat Kontrolü

Bu bölüm Osmanlı toplumunda fiyat oluşumuna etki eden faktörleri, 16. yüzyıldaki keskin fiyat dalgalanmalarının sebeplerini ve tarihçilerin bu konudaki yorumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Ulemanın teorik olarak fiyat oluşumunda serbestiyeti savunan görüşlerinin aksine Osmanlı idarecileri fiyatları belirlemekle kalmayıp onları yazılı hale de getirmişlerdi. "Narh vermek" olarak adlandırılan fiyat sabitlemeleri, ulemanın görüşünün aksine, arzî durumlarda başvurulacak bir çare değil, süreklilik arz eden bir ilke idi. Narh sistemi yeterli kâr üzerine bina edilmişti, tüccar-esnaf maliyeti üzerindeki adil bir kâr miktarı ile fiyat talep edecekti. Devlet fakiri korumalıydı, bundan daha da önemlisi hazine arz ve talepteki ani değişimden etkilenmemeliydi.

Devlet iktisadi mübadelenin işleyişinin sağlamak için bazı sorumluluklarını yerine getirmeli, arz akışını sağlamalı, tüketimi kanunlarla düzenleyerek talebi yönlendirmeli ve ticari faaliyetlerde adil olmalıydı. Tüm bunlar ancak devletin iktisadi mübadeleyi kolaylaştırmak için tedavül ettireceği sağlam parada düğümleniyordu. Aristocu-İslamî toplumsal düşünceye göre sağlam para olmadan top-

lumsal hayatın idamesi imkansızdı. Esnafın parasal kriz dönemlerinde fiyat artışına gitmesi özü itibariyle adil olmayan bir davranış olarak görülmesi de, böyle davranan esnaf narh sisteminin dışına çıkmış oluyordu. Bu şekilde davranmaları haklı bir ihtiyaç/mecburiyetten kaynaklansa da, yanlıştı, gayrı Osmanlı idi (s. 154).

Osmanlılara göre iktisadi faaliyetler, bizatihi kendi tabiatlarından dolayı siyasi idarenin denetimi altına alınmalıydı. Piyasanın kendi başına işlemesi beklene mezdi (s. 155). Aksi takdirde fiyatlardaki dalgalanmalar Osmanlı sistemini oluşturan dinamikleri ayrıştırabilir hatta toplumdaki hiyerarşik bağları çözebilirdi. Âlî'nin ifadesiyle, narhın temel işlevi servetin toplumsal tabandaki dağılımının siyasi bir düzenlemesini sağlamaktı.

Narh uygulaması ile, devlet, kendi halinde bırakıldığında, aşağı sınıfların zenginleşmesine ve askerî sınıfın iflasına ve zararına yol açabilecek olan çarşıdaki kâr oranını denetleyebilirdi (s. 156). Diğer bir ifadeyle, narh askerî sınıftan reayaya olan aşırı kâr akışını durdurmaya yönelik bir engel olarak algılanıyordu. Esnafın kâr marjı kontrol altına alınarak, askerî sınıfın yaşam standartları ve sosyal statüleri korunuyor, fakirler gözetiliyor, böylelikle Nizam-ı Alem korunuyordu. Ancak narh özü itibarıyla İslam Hukukuna kesinlikle tersti. Güçlü bir İslam geleneğine göre hiçbir dünyevi-siyasi otorite toplumsal eşitleme görevini deruhte edemez. İbnü'l-Uhuvve'nin ifadesiyle, "fakirlerin fiyatların indirilmesinde bir menfaati olabilir, diye itiraz edilebilir, cevap, Allah'ın eli gibi hareket etmek hiç kimsenin vazifesi değildir" (s. 157).

16. Yüzyıl tarihçilerinin narh hakkında olumsuz bir kanaate sahip olmadıklarını görüyoruz. Osmanlı entellektüellerinin ve idarecilerinin çoğunluğu 16. yüzyıldan 19. yüzyıla dek narhın yaygın bir şekilde uygulanmasını savunuyor, böylece ideal toplumsal düzenin sağlanacağını düşünüyorlardı. Bu düzen sadece siyasetin iktisadi ve toplumsal alan üzerindeki öncelliği/başatlığı (*primacy of politics*) ile sağlanabilirdi. Kafadar'ın formülasyonu ile iktidar ve toplumsal hiyerarşi, Osmanlı şeriat anlayışının dünyevi sultan kanunları ile meczıyla oluşan siyasi-ahlâkî-askeri ilkeler üzerinde yükselmeliydi (s. 158).

IV. Bölüm

Merkantilizmsiz Merkantil Faaliyet

Çalışmanın buraya kadarki kısmı 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı entellektüellerinin arasında kimi çevrelerde iddia edildiğinin aksine, iktisadın kendi başına bir araştırma/çalışma konusu olduğunu kabul eder bir eğilimin var olduğunu kanıtlamış bulunmaktadır. Bu son bölüm Osmanlı Devleti'nin Orta Anadolu Türk unsurunun Venedik'le geliştirdiği "uzun" ticari ilişkilerin bir tasvirini sunmayı amaçlamaktadır. Bu örneklemeden hareket ederek Kafadar, Osmanlı Türklerinin uzun mesafeli kültürlerarası ticarete istekli, hukuki sistemin de bu faaliyetleri

desteklemeye yeterli olduğunu ve devletin bu tüccarları korumaya özen gösterdiğini ispatlamak istemektedir.

Osmanlıların Venedik'teki uzun vadeli ticari faaliyetleriyle eşzamanlı olarak, Avrupa'da yeni bir iktisadi düşünce akımı doğmuştu. Uluslararası ticaret ve bunun bir siyasa/iktidar ile ilişkileri, para davranışları, fiyat hareketleri ve değerli maden biriktirme gibi temaları kendi içinde inceleyen bilim literatüründen doğan düşünce akımına, Avrupalı entellektüeller ve devlet adamları *Merkantilizm* adını vermişlerdir. Tezin konusu açısından merkantilizmin önemi, temsilcilerinin, süreklilik arz eden iktisadi ilişkilerin tahliliyle ilgilenen ilk insanlar olmalarındandır.

Ancak, 16. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan bu ticari zihniyetin bir benzeri veya muadili, 16. yüzyıl Osmanlı çöküş ve ıslah literatürünün savunucuları tarafından niçin benimsenmemişti, sebep entelektüel bir eksiklik midir? Yoksa Daniel Defoe'nun da ifade ettiği gibi "ticaret düşmanı" anti-merkantalist bir yönetici elinin vehimlerinden mi kaynaklanmaktadır? (s.159).

İslam'ın ticaret ve ticari zihniyete engel olmadığı bugün ilmî çevrelerde genel kabul kazanmış bir gerçektir. Ancak, Osmanlı-Türk Medeniyetine gelindiğinde eski önyargıların süregeldiği açıktır. Örneğin standart referans kitaplarında "Türkler bir kural olarak ticareti şereflerini küçültücü olarak görür, ve askeri ve idari makamları tercih ederdi (s. 160)" gibi ifadeler hâlâ yer alabilmektedir. Türklerin imparatorluk dahili ticarete ilgi duymadığını ve bunun kültürlerarası ticarete iyi bakmayan dinî ve kültürel tavırlarından kaynaklandığı iddiası o kadar kesin bir aksiyom halini aldı ki sözü geçen eserler bu iddiaların hiçbir kaynağa atfı yapmadan ifade edegelmişlerdir.

Bu iddialara karşı Osmanlı Türk unsurunun uluslararası ticari faaliyetlerdeki konumunu tespit etmek isteyen Kafadar'ın karşısında önemli bir problem olarak "milliyet" sorununu görmekteyiz. Modernite öncesi devirler için Türk gibi alt/üst kimliklerin kapsamının tartışılabilirliğini kabul etmekle beraber, Kafadar'ın kullandığı Venedik belgelerindeki Türk ibaresi karışıklığa neden olmaktadır. Bir Venedik belgesindeki, Türk kelimesininin hem Türkçe konuşan hem de Osmanlı tabiyetindeki kişi olarak iki anlama gelebileceğini kabul eden Kafadar, bu kelimenin Müslümanlar kadar Gayrimüslimleri de kapsayacağını ifade etmektedir (s. 165). Bu nokta, Osmanlı Türk unsurunun uzun mesafeli ticaretteki rolünü tespit etmek isteyen bir çalışma için önemli bir bilmece olarak yanıtsız kalmaktadır.

Venedik'teki Osmanlı belgelerinin miktarı Osmanlıların Kutsal İttifak ile giriştikleri ikinci savaştan sonra artmıştır. Nitekim, Osmanlılar ve Kutsal İttifak arasındaki ihtilafın çıkışı Osmanlı tüccarının Venedik'teki faaliyetlerinin arttığı bir döneme rastlar. Sokullu'nun Venedik'e her iki tarafın tüccar ve mallarının karşılıklı olarak serberst bırakmayı önermesi, Osmanlı'nın Venedik'teki önemli varlığına işaret etmektedir. Daha kesin bir zaman dilimi vermek gerekirse, 1573'te imzalanan barışla başlayıp 1645-69 Girit Savaşı'na kadar devam eden süreç Venedik'teki Osmanlı ticari faaliyetlerindeki bir patlamaya işaret etmektedir. Ancak, bu tarih tam

olarak 16. yüzyıl tarihçilerinin çöküşün başlangıcı olarak belirlediği tarihle örtüşmektedir. Bu ironik gelişme, sürekli değer kaybeden Osmanlı akçesinin Osmanlı ihracatına olumlu yönde etki ettiği şeklinde yorumlanabilir (s. 177).

Kafadar'ın Venedik arşivlerindeki belgeler vasıtasıyla tespit ettiği üç önemli gelişme Osmanlılar lehinde genişleyen Osmanlı-Venedik ticaret hacmini ispatlamaktadır. 1) 1570'lerin ilk yıllarından itibaren Venedik otoritelerinin Müslüman tüccarların kalacakları ve yüklerini boşalatabilecekleri bir mekan tahsis için uğraştıklarını biliyoruz. 2) Türk simsarların (*sanseri*) artan sayısı, Venedik otoritelerinin kontrolsüz bir şekilde artan sayılarını sınırlamaya sevk ediyordu. 3) Venedik'in Dubrovnik'e alternatif olarak Balkan kara ticaret yollarını kullanan Osmanlı tüccarlarına açtığı Split limanının önem kazanması.

Artan ticaret hacminde Kıbrıs Savaşından sonra önemli bir ticari emtia olarak ortaya çıkan "hamla" ya da "sof" Levant'tan Avrupa'ya yapılan ticarete önemli bir yer tutuyordu. 16. Yüzyıl gözlemcileri hamla üretimini Ankara ile özdeşleştirir. Ankara'dan önce 1489'da Venedik tarafından ele geçirelen Kıbrıs önde gelen üretim merkeziydi. Kafadar, "acaba Anadolu tüccarlarının 1570'lerdeki Venedik pazarındaki varlığı daha önce Venedik tarafından işgal edilen ve rakip hamla üretim merkezi olan Kıbrıs'ın Osmanlı tarafından ilhakı ile ilgili midir?", diye sorar (s. 186). Maalesef, Kafadar'ın tespit ettiği Osmanlı ve Venedik arasındaki artan ticaret hacminin rakamlarla ifade edilemeyip daha da somutlaştırılmaması, çalışmanın önemli bir eksikliği olarak kalmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı idari ve dinî otoritelerinin iç ve dış ticaret faaliyetleri hakkında bir ayırım gözetmediğinin ve her ikisinin de siyasi ve hukuki araçlarla desteklendiğinin açıklığa kavuştuğunu ifade eden Kafadar, Osmanlı toplumunda merkantilizmin veya ticari kapitalizmin gelişmemesinin merkantilizim karşıtı bir ticari ahlâk değerinden kaynaklanmadığını tespit etmiş bulunmaktadır. Kroniklerde sıkça anılan servet, lüks, sahtekârlık, ihtikâr/karaborsa, tefecilik ve benzeri faaliyetlerin karşıtı yazıların muadillerini Avrupa literatüründe bulmak mümkün. Fark, Osmanlıların 16. yüzyıl sonlarında başlayarak iktisadi faktörlere, özellikle uluslararası ticarete, siyasi kararları almada belirleyici rol atfetmeye istekli olmalarında yatmaktadır.

16. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin tahlilleri ve gözlemleri bugün "iktisat tarihi" olarak adlandırdığımız disiplin içinde değerlendirilmektedir. Ancak bu tarihçilerin gözlemlerini iktisadi ilişkilerin bütünü içinde yapmadıkları açıktır. Bu gözlem ve tahliller sosyo-politik bağlamdan ayrıştırılmaz. Osmanlı tarihçilerinin iktisadi davranış hakkında bilgileri vardı, örneğin kötü paranın iyi parayı dolaşımdan dışarıya çıkaracağını, bir merkantilist ticari-denge argümanı olan "tüccarlar dışardan getirdiği yabancı emtianın ödemesini yerel emtia yerine nakit parayla yaparsa, ülkedeki altın hacminin azalacağını" gözlemlemişlerdi. Ancak bu bilgiler "özerk bir faaliyet sahasının hareket tarzını belirleyen soyut ilkeler" olarak hiçbir zaman ifade edilmediler. Bu anlamda iktisatın/iktisadi düşüncenin varlığından söz edilemez. Diğer taraftan iktisadi olanın sosyal bağlamdan ayrıştırılması da merkantilist literatürün önemli bir ayrıacıdır.

Osmanlı çöküş literatürü tarihçilerinin ve Osmanlı devlet adamlarının siyasetin öncelliği dışında kendi mantığı dahilinde hareket eden iktisadi alanın varlığını tanımaya hazır olmadıklarını ve bunu arzulamadıklarını ifade eden Kafadar (s. 196), Osmanlı tarihçilerinin davranışlarının Avrupalı çağdaşlarından niçin bu kadar farklı geliştiğinin izahını, tezin konusunun ve limitlerinin dışında olduğu gerekçesiyle karşılıksız bırakmaktadır.

Sonuç olarak, çöküş paradigmasının geçerliliğini sorgulayan bu çalışma, çöküş literatürünün temel kaynaklarının titiz bir okuması ve bunun somut delillerle karşılaştırılması sonucunda, bu iddianın göreceliğini en azından “iktisadi saha”da mesnetsizliğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan yine bu çalışma, Osmanlı Türklerinin ticari zihniyete karşı ve ticaretten uzak oldukları şeklinde ifade edilegelen önyargının taraflı bir peşin hüküm olduğunu gözler önüne sermiş bulunmaktadır.